

NAGY KÁROLY FELELŐSSÉG-ELMÉLETE ÉS A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁG TERVEZETE

Blutman László

egyetemi tanár

Szegedi Tudományegyetem

A magyar jogirodalomban *Nagy Károly* professzor folytatta a legkiterjedtebb kutatásokat az államok jogsértésen alapuló nemzetközi jogi felelősségéről.¹ Az egyes részkérdéseket tárgyaló tanulmányok mellett, a felelősségről alkotott alapvető elképzeléseit egyrészt az 1991-es monográfiája,² másrészt 1999-es tankönyve tartalmazza.³ E kutatások támaszkodtak a Nemzetközi Jogi Bizottságban párhuzamosan, ugyanezen témában folyó kodifikációs munkára, nem is lehetett attól független. Mindazonáltal, az államok nemzetközi jogi felelősségének alapszerkezete nem kis mértékben különbözik Nagy Károlynál, és a Bizottság végleges álláspontját tükröző 2001-es tervezetben (NJB/T).⁴ A következőkben a nagyobb koncepcionális különbségeket veszem szemügyre, érzékeltetvén egyben azok jelentőségét a felelősséggel összefüggő egyes problémák kezelésénél.

1. A nemzetközi jogi felelősség jellege: jogviszony vagy nem jogviszony?

A felelősség átfogó vizsgálata nem feltétlenül kívánja meg annak pontos meghatározását. Egy általánosan elfogadható felelősségi definíció felállítása amúgy is lehetetlen, mert az többértelmű kifejezés, és a jogszabályok, valamint a jogi közbeszéd is számtalan értelemben használják a fogalmat. (*Tóth Lajos* debreceni jogtanár, csak a korabeli magánjogon belül, a jogi felelősségnek legalább hatféle értelmét szűrte ki a jogszabályokból.)⁵ Ha védhető meghatározás nem is adható, de a felelősség jellegét mindenképpen körül kell írni, mert ebből számos következmény adódhat annak fogalmi szerkezete tekintetében.

Az első, alapvető fordítópont minden jogi felelősség tárgyalásánál, hogy azt jogviszonyként kezeljük-e vagy sem. Elsősorban a magánjogi felelősségi modellekre jellemző az a felfogás, mely a felelősséget jogviszonynak, méghozzá másodlagos jogviszonynak tekinti. Az elsődleges jogviszonyban megjelenő kötelezettség megszegése – egyéb feltételek fennállása mellett – egy másodlagos, felelősségi jogviszonyt keletkeztet, melynek

---

1 Lásd még ugyanakkor pl. KERTÉSZ I.: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill, Budapest, 1938.

2 NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991 (a továbbiakban: Nagy 1991).

3 NAGY Károly: *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest, 1999 (a továbbiakban: NAGY 1999).

4 Report of the International Law Commission on the work of its Fifty-third Session, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 10 (A/56/10), chapter IV.E.2., részletes indokolással (az indokolás a továbbiakban hivatkozva, mint NJB/T Kommentár). A kalandos, közel ötvenéves kodifikációs folyamat összefoglalására lásd: BRUHÁCS János: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet*, in: Tóth Károly (szerk.): *In memoriam Nagy Károly*. Acta Jur. et Pol. Szeged, 2002. Tomus LXI. Fasc. 8. 117–126.

5 TÓTH Lajos: *Magyar magánjog. Általános tanok*. Csáthy, Debrecen, 1914. 42–45.

jellegzetes tartalma a jóvátételi kötelezettség és az erre épülő párhuzamos jog, (de eshetőlegesen megjelenik az abba hagyási kötelezettség is folyamatos jogsértés esetén). E felelősség modellben (az egyszerűség kedvéért nevezzük „magánjogi modellnek”) a felelősségnek általában nem fogalmi eleme a szankció.

A jogi felelősség leírása jellegzetesen olyan kijelentésekben is megnyilvánulhat, hogy a felelősség a jogsértővel szembeni szankciók alkalmazásában áll.⁶ (Mivel ilyen megállapítások jellemzőek, de nem kizárólagosan jellemzőek a büntetőjogra, ezért ezt „büntetőjogi modellnek” fogom nevezni.) Itt a szankció a felelősség fogalmi elemeként mutatkozik, és nem teljesen világos, hogy a felelősség ekkor jogviszony formájában jelenik-e meg, vagy sem. Bár a szankcióra hivatkozás utalhat valamiféle jogviszonyra, de jogviszonyként való leírása kétségtelenül nehézkes, hiszen olyan problémákkal kellene megküzdeni, hogy ekkor van-e „szankcióviselési kötelezettség”. Ha jogviszonyról van is szó, nem hasonlít a magánjogi modellhez, mert nem feltétlenül van jóvátételi kötelezettség: főszabályként, egy bűnelkövető jogi értelemben nem tudja önmaga jóvátenni a jogsértő cselekményt.

A felelősség magánjogi modellje tehát a jogviszony és jóvátételi kötelezettség fogalmára épül, míg a büntetőjogi modell a szankció fogalmára. Melyik működhet a nemzetközi jog sajátos viszonyai között? A Nemzetközi Jogi Bizottság 2001-es tervezete egyértelműen a magánjogi modellt alkalmazza az államok nemzetközi jogi felelősségére. A Bizottságban a téma utolsó előadója (Special Rapporteur), *James Crawford* nagy vívmánynak látja, hogy a szankció és represszália fogalmát sikerült száműzni a nemzetközi jogi felelősség modelljéből.⁷ A munka korábbi fázisaiban ugyanis a Bizottság inkább a büntetőjogi modellt látta alkalmazhatónak, és egyéb tekintetben is büntetőjogi terminológiát alkalmazott (pl. az államok egyes nemzetközi jogi jogsértését nemzetközi bűncselekményekként írta le).

Nagy Károly azonban korántsem látta ilyen egyértelműnek a magánjogi modell alkalmazhatóságát, és a szankció kiküszöbölhetőségét a felelősség fogalmi elemei közül. A jogviszony-elmélettel szemben, ugyanis több érv is felhozható.⁸ (i) A nemzetközi jogi szakirodalomban sokan elutasították és elutasítják a jogviszony-elméletet (pl. *Tunkin*). (ii) Vannak olyan nemzetközi jogsértések, (pl. az *erga omnes* kötelezettségek megsértése), melyek az összes állammal szemben felelősséget keletkeztetnek, de nem feltétlenül azonos jogkövetkezményekkel. Meglehetősen nehézkes leírni egy ilyen helyzetet sokszoros felelősségi jogviszonyként. (iii) Ugyancsak rosszul működik a jogviszony-elmélet, ha a jogsértés abba hagyását egy állam kényszer alkalmazva éri el (pl. jogellenes fegyveres támadásra jogos védelmi helyzetben erőszakkal válaszol). (iv) A jogviszony-elmélet alapján, a másodlagos jogviszonyban megjelenő jóvátételi kötelezettség megszegése, elvileg harmadlagos, immár a kikényszerítéssel kapcsolatos jogviszonyt keletkeztet, de ennek a jogviszonynak a jellemzői meglehetősen homályosak. Ráadásul így a felelősség a jogviszonyok akár végtelen sorozatának keletkezésébe torkollhat.

A nemzetközi jogsértések, illetve az azokból adódó helyzetek nagyon változatosak, nehezen jellemezhetők egy modellel. Ezért *Nagy Károly* már a monográfiájában megpróbálta mindkét alapmodell jellemzőit összetársítani, és a felelősséget ugyan jogviszonyként felfogni, de annak részévé tenni a szankció alkalmazását. Ennek megfelelően a felelősség

6 NAGY 1991, (2), 39.

7 Second Report on State Responsibility by James Crawford, Special Rapporteur, A/CN.4/498/Add.4. (19 July 1999), 17.

8 Lásd erre pl. NAGY 1991, (2), 36–37.

összetevői: (i) a nemzetközi jogsértés, (ii) a felróhatóság, és (iii) a nemzetközi jogi szankciók alkalmazása.⁹ Ez viszont így tarthatatlan, mert a szankció alkalmazásáig nem lenne felelősség, (hiszen hiányzik az egyik eleme), másrészt, ha a szankciók alkalmazása elmarad, akkor nem is lehet felelős az állam az egyik elem hiánya miatt. Ezért a leírást finomította a tankönyvben, ahol a nemzetközi jogi felelősség harmadik eleme már nem szankciók alkalmazása, hanem a jogsértés helyreállításának kötelezettsége, melynek elmulasztása szankciót von maga után.¹⁰ Ez csak akkor látszik ismét tarthatónak, ha a „szankciókat von maga után” kifejezést szankcionálási jogosultságként értelmezzük.¹¹

A szankcióra épülő büntetőjogi modell, valamint a jogviszony és jóvátételi kötelezettség fogalmaira épülő magánjogi modell összeegyeztetésének ilyen kísérlete kétségtelenül szellemes, hiszen a felelősségi jogviszony keretében a jóvátételi kötelezettségre ráépít egy további szintet, ahol a jóvátétel elmulasztása esetén jog nyílik a szankcionálásra.¹² A felelősségi jogviszonyban a szankcionálási jogosultság megjelenítése azonban kifogás alá eshet. Amennyiben a felelősséget (másodlagos) jogviszonyként fogjuk fel, és következetesen ragaszkodunk a kötelezettségszegés jogviszonyt generáló jellegéhez, a szankcionálási jogosultság nem ebben a jogviszonyban fog megjelenni. Itt a jóvátételi kötelezettség jelenik meg, és e kötelezettség megszegése (nem teljesítése) generál további (harmadlagos) jogviszonyt, melyben már beszélhetünk szankcionálási jogosultságról. A szankcionálási jogosultság tehát nem a felelősség, mint másodlagos jogviszony keletkezésének feltétele lesz, hanem az erre épülő, harmadlagos jogviszony jellemzője.

Ráadásul a szankció fogalma több értelemmel bír, a joggyakorlat valamint a jogirodalom többféleképpen használja, és a szankcionálási jogosultság fogalma is további tisztázásra szorulhat. Íme néhány jellegzetes példa erre. (i) A szankció klasszikus értelemben (elsősorban a büntetőjogi modellben) egy olyan hátrány okozása, mellyel a jogsértés okozta hátrány vagy materiális vagy erkölcsi értelemben kiegyenlíthető, tehát maga a „közhatalmi jóvátétel” (pl. szabadságvesztés). (ii) Ezzel szemben van, amikor a szankció mindössze azt a közhatalmi intézkedést jelöli, mely a tényleges érdeksérelemhez vezet (pl. a szabadságvesztés kiszabása).¹³ (iii) A szankció hagyományosan lehet a jóvátételi kötelezettség teljesítésének kikényszerítése (a nemzetközi jogban érdek- vagy joghátrány okozása abból a célból, hogy a jogsértő fél jóvátegye a jogsértést). (iv) Ugyancsak lehet szankció a jogsértést elbíráló vitarendezés kikényszerítése.¹⁴ (v) A szankciónak újabb értelmet ad az a sajátos, magánjogi tételeken építkező nézet, mely magát a felelősségi jogviszony keletkezését tekinti szankciónak (*Szladits*),¹⁵ vagy éppen a felelősségi jogviszonyban megjelenő jóvátételi kötelezettséget (*Anzilotti, Eagleton*).¹⁶

---

9 NAGY 1991, (2), 39.

10 NAGY 1999, (3), 516.

11 Ugyanezt a megoldást választotta HERCZEGH Géza: *Állam nemzetközi felelőssége*, in: *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980 (A továbbiakban: HERCZEGH 1980), 358., 366.

12 A konstrukció legalább P. Guggenheimig vezethető vissza, lásd: BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I.* Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 2008 (a továbbiakban: BRUHÁCS 2008), 180.

13 Elsősorban az orosz szakirodalomban, idézi NAGY 1991, (2), 168–169.

14 Lásd pl. Second Report on State Responsibility by James Crawford, Special Rapporteur, A/CN.4/498/Add.4. (19 July 1999), 8.

15 SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlatja*. Ponte Press, Pécs, 1999, 40.

16 Lásd erre F. V. García AMADOR: *State Responsibility – Some New Problems*. 94 Recueil des Cours (1958-II) 393–395.

Itt most mellőzöm a szankció *terminus* további árnyalatainak taglalását, de az látszik, hogy a közjog (büntetőjog) és a magánjog szankciófogalmai között nehezen áthidalható különbségek vannak. Ugyanakkor e különbségeket áthidalni kívánó bármilyen meghatározás pedig olyan általános lesz, hogy emiatt lesz használhatatlan. A nemzetközi jogban azért különösen sokszínűek a nézetek, mert itt a szankciók egyes esetekben a közjogi, más esetekben a magánjogi jellegzetességeket mutatnak. Éppen ezért a szankció fogalmának bármilyen használata a felelősséggel összefüggésben fokozott óvatosságot kíván.

Összefoglalóan, a Nemzetközi Jogi Bizottság a magánjogi modell egy formáját alkalmazva nem tartja a szankciót (vagy a szankcionálási jogosultságot) a felelősség elemének, legfeljebb következményének,¹⁷ míg *Nagy Károly* a szankciót a felelősség részének tekinteti. Ez az egyik lényeges különbség a kétféle koncepció között. Vannak azonban egyéb eltérések is. Ezeknek az a jelentősége, hogy a felelősséggel kapcsolatos helyzeteket egészen eltérő fogalmi keretbe helyezi, más-más összefüggésekben ragadja meg, és ezáltal a nemzetközi jogi felelősség fogalmának egésze is eltérő jelleget kap. Érdemes ezért ezeket is feltérképezni.

2. Megoldandó alapkérdések és a felelősség-fogalom szerkezete

A nemzetközi jogi felelősség elméletének néhány alapvető kérdésre feltétlenül választ kell adnia. (i) Állást kell foglalnia a vétkesség kérdésében, nevezetesen abban, hogy az államok nemzetközi jogi felelőssége vétkességi alapú felelősség, vagy nem kell vétkesség hozzá. Ez régóta megosztja a nemzetközi jogászokat. A nehézséget az jelenti, hogy vannak olyan jogsértések, melyek nem képzelhetők el vétkesség nélkül (pl. igazságszolgáltatás megtagadása, népirtás), más esetben viszont a vétkesség feltétele lehetetlenné tenné számos jogsértés számonkérését, bénítva a nemzetközi együttműködést. (ii) Akárcsak a belső jogokban, vannak olyan körülmények, melyek a bekövetkezett jogsértés ellenére kizárják a felelősséget, vagy már eleve a jogsértést is, mivel méltányolhatóak a nemzetközi jogközösség által (pl. szükséghelyzet léte). A nemzetközi jogi felelősség szerkezetének meghatározó tényezője, milyen körülmények lehetnek ezek, és hogy illeszkednek a többi feltételhez. (iii) Lényeges kérdés, hogy kinek a cselekedete számít egy állam cselekedetének. Mivel az állam egy absztrakt entitás, nem tud önmaga cselekedni, más cselekszik helyette. Meg kell húzni tehát azon személyek vagy szervek azon cselekedeteinek körét, melyek egyáltalán alapját képezhetik egy állam felelősségének. (iv) Akár a büntetőjogban, itt is felmerül a részességi probléma, amikor több állam játszik valamilyen, legtöbbször különböző szerepet egy jogsértés elkövetésében (nemzetközi jogi részesség).¹⁸ Meg kell oldani, mikor áll fenn ilyen helyzetekben párhuzamos felelősség, és ez milyen mértékű a különböző szereplők viszonyában.

Minden általános nemzetközi jogi felelősségi elméletnek, a feltételek és fogalmi rendszer megfelelő kialakításával, ezen vagy hasonló kérdések következetes megoldását kell szolgáltatnia. A Nemzetközi Jogi Bizottság és *Nagy Károly* felelősség-fogalmának szerke-

---

17 A hazai szakirodalomban hasonló, a Bizottság végleges tervezetét időben megelőző álláspontra lásd pl. BOKORNÉ SZEGŐ Hanna: *Nemzetközi jog*. Aula, Budapest, 1997, 275–276 (a továbbiakban: BOKORNÉ SZEGŐ 1997), 283.

18 Lásd: BRUHÁCS 2008, (4), 123.

zete eltérő keretben és fogalmi rendszerrel ad választ e kérdésekre. A feltételrendszer eltérő szerkezete a következőképpen néz ki egy összehasonlító táblázatban szemléltetve.

Nemzetközi Jogi Bizottság	Nagy Károly
1. kötelezettségzegés – itt: jogellenességet kizáró körülmények (6 db) hiánya; – itt: nemzetközi jogi részesség alakzatai	1. kötelezettségzegés (jogsértés)
2. betudhatóság ¹⁹	2. felróhatóság – itt: közvetett felelősség alakzatai
(3. további, eseti feltételek, pl. vétkeség) ²⁰	3. felelősséget kizáró körülmények (8 db) hiánya ²¹
	4. szankcionálási jogosultság a jóvátétel kikényszerítésére (vö. előző pont)

3. Lényeges fogalmi eltérések

3.1. Betudhatóság versus felróhatóság

A kétféle elképzelés között az egyik szembeszökő eltérés abból adódik, hogy *Nagy Károly* megtartotta a felróhatóság fogalmát a felelősség feltételei között, szemben a Bizottság párhuzamos, betudhatósági feltételével szemben. Felületesen nézve, nem sok különbség mutatkozik a kétféle fogalom között, azonban ténylegesen az eltérés alapvető. A betudhatóság arra ad választ, hogy kinek a magatartását, milyen körülmények között lehet egy állam magatartásának tekinteni. A felróhatóság ennél összetettebb fogalom, melynek azonban több értelme van.

A felróhatóságot a magyar jogban legalább három értelemben használják. (i) A felróhatóság gyakran a vétkeség egyszerű szinonimájaként szerepel, elsősorban a magánjogban.²² (ii) A felróható lehet az a vétkes és nem vétkes magatartás is, mely nem felel meg „az adott helyzetben általában elvárható” jogszabályi feltételnek (Ptk. 339. §). (iii) A fel-

19 Egyes helyeken magyarul beszámíthatóság, pl. BRUHÁCS 2008, (4), 122.

20 Kommentár, (4), 69–70, 73. Megkérdőjelezhető, hogy ez valódi feltétel-e a Bizottság felelősségi rendszerében. Amennyiben pl. a vétkeséget feltételként a megszegett elsődleges norma tartalmazza a felelősségre vonáshoz (pl. népirtás), akkor itt nem önálló felelősségi feltételről van szó, mivel vétkeség hiányában már eleve nem lesz kötelezettségzegés sem, azaz hiányozni fog a jogellenesség. Amennyiben az elsődleges norma nem tartalmaz ilyen feltételt, a megszegett kötelezettség jellegéből fakadhat egyfajta vétkeségi kívánalom a felelősség megállapítása során. Nyitott kérdés, hogy ilyen esetben a vétkeségi feltétel érvényesítése a megszegett elsődleges jogviszonyból fakad, vagy a felelősségi szabályok alkalmazásából. A Bizottság indokolása azt sugallja, hogy a testület az ilyen eseti feltételeket vissza szeretné szorítani az elsődleges jogviszony kérdései közé, tisztán tartva a felelősség, mint másodlagos jogviszony keletkezésének feltételrendszerét.

21 Levezetett feltétel: a nemzetközi felelősség megadott fogalmánál ő maga nem említi, de egy külön fejezetet szentel neki, így e körülmények hiánya a rendszerében ugyancsak fogalmi elemnek tekinthető.

22 A nemzetközi jogban azonosítja a vétkeséggel pl. BOKORNÉ SZEGŐ 1997, (17), 275.

róhatóságnak van egy tág jelentése, mely átfog minden olyan, elsősorban a jogsértést az elkövetőhöz kapcsolható körülményt, mely a felelősségre vonást megalapozza. *Nagy Károly* a felróhatóság *terminust* a harmadik, legtágabb jelentéshez közelálló módon alkalmazza. Nála a felróhatóság *annak jelölése, hogy egy cselekedet miért eshet egy állam terhére* a felelősség fennállásának mérlegelésénél. Ez a körülmény lehet objektív és szubjektív jellegű is, (míg a betudhatóság nem fogja át a szubjektív jellegű körülményeket).²³

A felróhatóság rugalmasabb fogalmával a nemzetközi jogi felelősség több fogalmi problémáját meg tudja oldani. Így nem jön zavarba attól, hogy egyes esetekben a jogsértő cselekménynek vétkesnek kell lennie a felelősség beállásához, más esetben nem. A Nemzetközi Jogi Bizottság rendszerében tételezett eseti vétkességi feltételt ő besorolta a felróhatóságához. Az államok jogsértésen alapuló nemzetközi jogi felelősségét vegyes felelősségnek tekinti, és az esetleges vétkességi követelmény jelölésére a felróhatóság alkalmas, olyan körülmények egyikéként, melyek miatt a cselekedet az állam terhére eshet.²⁴ Természetesen a felróhatóság ennél jóval többet jelent, így például az állam és a jogsértő cselekedetet elkövető szerve közötti kapcsolat is leírható ezzel (az államnak felróható, ha egy szerve vagy tisztségviselője olyan cselekedetet követ el, mely nem tesz eleget az állam nemzetközi jogi kötelezettségeinek).²⁵

3.2. Jogellenességet kizáró körülmények versus felelősséget kizáró körülmények

A belső jog és a nemzetközi jog is ismer olyan körülményeket, melyekre tekintettel a felelősség nem áll be. Még akkor sem, ha valamilyen nemzetközi jogi normát nem tartott be az állam (jogos védelem, szükséghelyzet, végszükség, stb.). A Nemzetközi Jogi Bizottságnál e körülmények már eleve a cselekmény jogellenességét (tkp. a jogsértés beálltát) zárják ki, míg más felfogás szerint ilyen körülmények nem magát a jogsértést zárják ki, csak a jogsértő cselekmény miatti felelősséget. A Bizottságban volt előadó (*Garcia Amador*),²⁶ aki az utóbbi nézetet vallotta, és erre az álláspontra helyezkedett *Nagy Károly* is. Azt, hogy ki minek tekinti ezeket a körülményeket, részben függ az általa vallott felelősség-felfogástól, és annak szerkezetétől. Úgy tűnik, hogy az olyan elmélet, mely a jogsértés mellett a felróhatóságot (vagy valamely hasonló követelményt) is a felelősség elemének tekinti, inkább predesztinált felelősséget kizáró körülményekről beszélni,²⁷ bár a kapcsolat nem mindig nyilvánvaló. Inkább egy alapvető szemléletbeli kérdésről van szó.

Például, amikor Nagy-Britannia 1967-ben nyílt tengeren lebombázta a zátonyra futott Torrey Canyon olajszállító hajót a környezeti kár megelőzése céljából (szükséghelyzet), egy lehetséges felfogás szerint ez jogsértés volt, mert az állam nem tartotta be a nyílt tengerre vonatkozó szabályokat, de a szükséghelyzet kizárta a felelősségét (felelősséget kizáró körülmény). Más felfogás szerint az adott szükséghelyzetben eleve nem létezett az a

---

23 Ugyanakkor Kovács Péter a betudhatóságnak szubjektív és objektív elemeket is tulajdonít, míg a felróhatóságot vétkességi alapon kezeli, így a betudhatóság tágabb kategóriává válik, mint a felróhatóság. KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Osiris, Budapest, 2011 (a továbbiakban: KOVÁCS 2011), 464.

24 NAGY 1999, (3), 528.

25 *Ibid.*

26 International responsibility. Third report by F. V. Garcia Amador, Special Rapporteur; A/CN.4/111., 50–55.

27 NAGY 1999, (3), 540.

kötelezettség, mely a nyílt tengerre vonatkozó szabályokból fakadt, tehát a kötelezettség-szegés eleve nem is állhatott be (jogellenességet kizáró körülmény). A választott megoldás nagyban függ egy alantfekvő, jogfilozófiai mélységekbe nyúló érvelési rendszertől (pl. mi a kötelezettség?). A megoldás választása azonban a felelősség-felfogás egészét meghatározhatja, amit a következőkkel támasztanak alá.

Nagy Károly mindig hangsúlyozta, hogy ezek a körülmények egyes esetekben kizárják, más esetekben csak enyhítik a felelősséget; ezért felelősséget kizáró és/vagy enyhítő körülményekről beszél. Jogellenességet enyhítő körülményről viszont aligha lehet beszélni,²⁸ tehát a Bizottság érthetően csak jogellenességet kizáró körülményeket említ. A kétféle fogalom közötti összefüggések igen érdekes elemzéseknek nyitnak teret. Itt csak egy ilyen összefüggést emelnék ki, nevezetesen azt, hogy egy jogellenességet kizáró körülmény, a másik felfogás szerint mindössze felelősséget enyhítő körülmény. Miképpen történhet ez meg?

Ilyen helyzet az, amikor a kárt okozó szükségcselekmény miatti felelősséget valamilyen módon érinti ugyan az a körülmény, hogy azt szükséghelyzetben vagy végszükségben hajtották végre, azonban a szükségcselekményt végrehajtó államnak meg kell fizetnie a kárt, amit okozott. A kártérítési kötelezettség keletkezésében – ilyen összefüggésekben – mindkét felfogás egyetért, azonban eltérő fogalmi konstrukció alapján. A probléma kétféle megoldást kínál. A Bizottság felfogásában a szükséghelyzet és végszükség kizárja a jogellenességet, és emiatt nem lesz felelős az állam. Azonban a kár megtérítésének kötelezettségét egy korrekciós szabály biztosítja [NJB/T 27(b) cikk] a felelősségi jogviszonyon kívül (hiszen felelősségi jogviszony nem keletkezik a jogellenesség hiánya miatt).²⁹ Ekkor a kártérítési kötelezettség egy elsődleges jogviszony keretében jelenik meg (mely nem felelősségi jogviszony),³⁰ felelősség csak akkor keletkezhet, ha az állam e kötelezettségének nem tesz eleget.

Ezzel szemben Nagy Károly felfogásában a szükségcselekmény jogellenes lesz, mert a szükséghelyzet vagy végszükség fennállása ellenére a szükségcselekményt végrehajtó állam nem tett eleget kötelezettségének. Keletkezik tehát felelősség, azaz felelősségi jogviszony. Azonban a szükséghelyzet vagy végszükség fennállása ezt a felelősséget enyhíti addig a mértékig, hogy a felelős államnak csak az okozott kárt kell megtérítenie; a felelősségi jogviszonyban az általános jóvátételi kötelezettség leszűkül (enyhül) egy sajátos kártérítési kötelezettségre. Ez a kártérítési kötelezettség viszont nem elsődleges jogviszonyban, hanem másodlagos, felelősségi jogviszonyban jelenik meg.

A felelősséget kizáró körülményekre alapozó elméletnél még kell két fontos megállapítást tenni. Az egyik, hogy csak a felelősséget kizáró körülmények hiánya lesz feltétele a felelősségi jogviszony létrejöttének. A felelősséget enyhítő körülmények hiánya értelemszerűen nem lehet ilyen feltétel, hiszen felelősségi jogviszony ekkor létrejön. A nehézség abban áll, hogy a körülményektől függően ugyanazon körülmény egyes esetekben kizár-

---

28 Ugyanakkor Nagy Károly jogellenesség enyhítéséről is beszél, *op. cit.* 539., azonban nem hoz fel érveket arra, hogy ez miképpen lehetséges.

29 A Kommentár külön kiemeli, hogy itt a kár megtérítése egészen más jellegű (felelősségen kívüli), mint a jóvátételi kötelezettség, azaz a felelősségi jogviszony keretében fizetendő kártérítés, Kommentár, (4), 210–211.

30 Természetesen e kötelezettség keletkezése elképzelhető egy speciális kárfelelősségi alakzatként is (pl. megengedett tevékenységgel okozott kár miatti felelősség), viszont ennek már nincs köze az államok jogértésen alapuló nemzetközi jogi felelősségéhez, mint általános felelősségi alakzathoz.

hatja a felelősséget, más esetekben legfeljebb enyhíti azt. (Az előző példában a szükség-helyzet és végszükség: amennyiben az állam a szükségcselekménnyel kárt okoz, e körülmények enyhítik a felelősséget; ha nem okoz kárt, akkor kizárják.)

A másik észrevétel, hogy csak akkor megalapozott a felelősséget kizáró körülmények kategóriáját létrehozni, ha ezek a körülmények önállóan, a többi felelősségi feltételtől függetlenül képesek a felelősséget kizárni. Egy jogellenességet kizáró körülmény nem önálló jogon zárja ki a felelősséget, hanem azért, mert a cselekmény nem lesz jogellenes. Egy felróhatóságot kizáró körülménynek nincs autonóm szerepe: hiszen érvényesülése nem teszi lehetővé a felróhatóságot, és így a felelősség megállapítását.³¹ A felelősséget kizáró körülmények körének meghatározásánál, csak olyan körülmények jöhetnek figyelembe, melyek akkor is kizárják a felelősséget, ha az állam magatartása egyébként jogellenes és felróható.

Itt a felelősséget kizáró körülmények Nagy Károly által meghatározott köre támadási felületet nyújt.³² Úgy tűnik, hogy például az eljáró állami tisztségviselő hivatalos minőségének hiánya, vagy a hatáskör nyilvánvaló hiánya nem ilyen autonóm körülmény: e körülmények vagy a felróhatóságot vagy a jogsértés megtörténtét zárják ki, körülményektől függően, tehát hiányuk nem lesz autonóm feltétele a felelősség beállításának. Hasonlóan, Nagy Károly kifejezetten elismeri, hogy a sértett állam beleegyezése a jogellenességet zárja ki: amennyiben így van, nem lehet szó (autonóm) felelősséget kizáró körülményről, hanem azt a jogsértés fennállásának feltételénél kell vizsgálni.³³

Összefoglalásképpen, érdemes összevetni a jogellenességet és a felelősséget kizáró körülmények körét a kétféle rendszerben.

	Nagy Károly	Nemzetközi Jogi Bizottság
<i>force majeure</i> és előre nem látható esemény	felelősséget kizáró vagy enyhítő körülmény ³⁴	jogellenességet kizáró körülmény; NJB/T 23. cikk
szükséghelyzet	felelősséget kizáró vagy enyhítő körülmény ³⁵	jogellenességet kizáró körülmény; NJB/T 25. cikk
végszükség		jogellenességet kizáró körülmény; NJB/T 24. cikk
jogos önvédelem	felelősséget kizáró körülmény ³⁶	jogellenességet kizáró körülmény; NJB/T 21. cikk
sértett beleegyezése	felelősséget kizáró körülmény ³⁷	jogellenességet kizáró körülmény; NJB/T 20. cikk

31 BOKORNÉ SZEGŐ 1997, (17), 288–289.

32 A korabeli kritikára lásd pl. HERCZEGH 1980, (11), 363–365.

33 NAGY 1999, (3), 548. Mindezt alátámasztja a „*volenti non fit iniuria*” elv, mely szó szerint a jogellenesség kizárására utal, pl. KOVÁCS 2011, (23), 476.

34 *Op. cit.*, 541–543.

35 *Op. cit.*, 543–548. A két körülményt együtt tárgyalja.

36 *Op. cit.*, 549–554.

37 *Op. cit.*, 548–549.

	Nagy Károly	Nemzetközi Jogi Bizottság
szankció alkalmazása (ellenintézkedés)	felelősséget kizáró körülmény ³⁸	jogellenességet kizáró körülmény; NJB/T 22. cikk
hivatalos minőség hiánya	felelősséget kizáró körülmény ³⁹	betudhatóságot érintő körülmény; NJB/T 4. cikk
hatáskör nyilvánvaló hiánya	felelősséget kizáró körülmény ⁴⁰	betudhatóságot érintő körülmény; NJB/T 7. cikk
sértett önhibája	felelősséget kizáró körülmény ⁴¹	igényérvényesítési kérdés, ⁴² vagy a felelősség mértékét érinti, NJB/T 39. cikk
tévedés	felelősséget kizáró vagy enyhítő körülmény ⁴³	<i>force majeure</i> (?) ⁴⁴

3.3. A közvetett felelősség fogalmának alkalmazása

Nagy Károly bizonyos helyzetekre, Roberto Ago nyomán, alkalmazza a közvetett felelősség fogalmát, az állam felelősségét kiváltó szervek és személyek kérdéskörénél. Ő közvetett felelősség alatt azt érti, amikor egy állam valamely más állam szerve vagy nemzetközi szervezet által kifejtett tevékenység miatt felelősséggel tartozik.⁴⁵ Négy ilyen helyzetet különböztet meg: (i) Egyes esetekben a szövetségi állam felelőssége tagállama magatartása miatt. (ii) Az ellenőrzést gyakorló állam felelőssége a szuverenitásában korlátozott állam (pl. protektorátus) magatartása miatt. (iii) A megszálló állam felelőssége a megszállt állam szerveinek magatartása miatt. (iv) Az állam felelőssége a más állam vagy nemzetközi szervezet által rendelkezésére bocsátott szervek magatartása miatt.⁴⁶

Első pillantásra nehéz eldönteni, hogy a közvetett felelősség koncepciója finom megkülönböztetéseket tartalmaz, és segít érthetőbbé tenni a felelősség bizonyos formáit, vagy éppen nagyobb fogalmi zűrzavart okoz, akadályozván egy koherensebb elmélet kialakítását. A Nemzetközi Jogi Bizottság feltehetően az utóbbi állásponton volt, mert a közvetett

38 *Op. cit.*, 554. Megjegyzendő, hogy a jogos önvédelem, a sértett beleegyezése, és az ellenintézkedés esetében a Nemzetközi Jogi Bizottság nem zárja ki a keletkezett károk megtérítését [(NJB/T 27(a) cikk], és erre tekintettel ezek lehetnének Nagy K. rendszerében felelősséget enyhítő körülmények is, azonban ő csak a felelősség kizárására utal a hivatkozott helyeken.

39 *Op. cit.*, 541.

40 *Op. cit.*, 541. (Csak egyes esetekben.)

41 Nagy K. csak kizárást említ, de nyilvánvalóan a felelősség mértékének enyhítésére is alkalmas lehet, *op. cit.*, 543.

42 Kommentár, (4), 173.

43 NAGY 1999, (3), 541–542. (Csak egyes esetekben. A tévedést Nagy K. nem sorolja fel végül a többi elemzett eset között, és csak példálózóan említi a felelősség lehetséges kizárására vagy enyhítésére.

44 Főként kétséges besorolás, azonban a Kommentár kifejezetten ide sorol repülőgépeknek bekövetkező navigációs tévedéseket is, Kommentár, (4), 186.

45 NAGY 1999, (3), 525.

46 NAGY 1991, (2), 76–82.; NAGY 1999, (3), 525–526. Mások a közvetett felelősségnek több esetét is ismerik.

felelősséget kiiktatta tervezetéből, és az ide tartozó eseteket részben a betudhatóság, részben a jogsértés keretében kívánta kezelni. Betudhatósági kérdés lesz, ha a jogsértő magatartást kifejtő szerv nem nemzetközi jogalanyisággal bíró állam vagy szervezet szerve (pl. egy szövetségi tagállamé), valamint akkor, ha egy nemzetközi jogalany szerve, de teljesen a felelős állam rendelkezésére áll, és nem önállóan cselekszik (pl. más állam által rendelkezésre bocsátott szerv). A kötelezettségzegés keretében kezelhető részességi kérdés lesz (legtöbbször párhuzamos felelősséggel), ha a jogsértő cselekményt egy nemzetközi jogalany vagy annak szerve önállóan vagy részben önállóan követi el, de a felelős állam a jogsértésben közreműködik, arra befolyást gyakorol (segítség, irányítás/ellenőrzés vagy kényszer), például a megszállt állam szervei és a megszálló hatalom viszonylatában.

Milyen előnye lehet a közvetett felelősség koncepciójának a Bizottság elképzelésével szemben? Amennyiben a betudhatóság és a részesség (jogsértés) mentén vizsgáljuk a problémás eseteket, a döntő az, hogy a felelős állammal szemben, a másik állam szerve vagy tisztviselője megtartott-e bármilyen önálló cselekvési képességet. Amennyiben igen a felelős állam részességéről van szó (melynél két jogalany sajátos kapcsolatban áll egymással a magatartás kifejtése során), amennyiben nem, betudhatósági kérdéstről (ahol csak egy jogalany, a felelős állam játszik szerepet a magatartás kifejtése során, a felelősség szempontjából). Bizonyos körülmények között igen halvány a választóvonal a részességi kérdést jelentő irányítás/ellenőrzés, illetve kényszer, valamint aközött, hogy a jogsértő magatartást kifejtő szerv a felelős állam rendelkezésére állott (betudhatósági kérdés).⁴⁷ A közvetett felelősség fogalma áthidalja ezt a különbséget, és azt ragadja meg, hogy az állam olyan magatartásért felelős, melyet egy másik állam szerve vagy tisztviselője fejtett ki.⁴⁸

Persze a közvetett felelősség fogalmának alkalmazására irányuló megoldásnak vannak hátrányai. A közvetett felelősség kifejezés eleve nem szerencsés, mert nehéz átlátni, hogy ilyen helyzetekben miért és milyen értelemben lesz a felelős állam felelőssége közvetett. A terminológia helyességét illetően *Nagy Károly* is többször kétségét fejezi ki a monográfiájában.⁴⁹

A közvetett felelősség nem felelősségi feltétel, tehát kérdés, hogy milyen felelősségi feltételhez kapcsolódik. A nagyobb témakör, melyhez *Nagy Károly* ezt kapcsolja, az állam felelősségét kiváltó (a nemzetközi jogsértő magatartást tanúsító) állami szervek és tisztviselők témaköre. Ilyen szerv vagy tisztviselő nem csak a felelős államé lehet, hanem más államé (vagy nemzetközi szervezeté) is. Amennyiben ezt nézzük, akkor a közvetett felelősség problémája felróhatósági kérdés lenne. (Egy másik állam szervének vagy tisztviselőjének magatartása azért felróható a felelős államnak, mert például irányította, ellenőrizte, kényszerítette azt, vagy az a rendelkezése alatt állt.) Mivel így a nemzetközi jogi részességi kérdések egy része (irányítás/ellenőrzés valamint kényszer) is a felróhatósághoz kerül, ezzel a felróhatóság fogalma tovább tágul. Nem csak az esetleges vétkességi feltételeket és a betudhatósági kérdéseket fogja át, hanem ezzel a részességi kérdések bizonyos körét is.

---

47 Van, aki a kényszert nem részességi, hanem betudhatósági kérdésként kezeli azon az alapon, hogy a kényszerített fél elveszti cselekvési önállóságát, KOVÁCS 2011, (23), 474.

48 Ezen elv alapján, (melyet Nagy K. is hangsúlyoz), tévesnek tűnik a közvetett felelősség esetei közé besorolni azt, amikor egy állam felelős lesz az általa támogatott, ellenőrzött helyi felkelők magatartásáért egy másik állam területén, lásd: NAGY 1991, (2), 526–527, továbbá: BRUHÁCS 2008, (12), 194.

49 NAGY 1999, (3), 75–83.

Ugyancsak meg kell említeni, hogy a közvetett felelősség fogalma nem biztosít teljesen koherens kereteket. Például nem tudja kezelni azt a nemzetközi jogi részességet magában foglaló helyzetet, amikor egy állam segítséget nyújt egy másik államnak valamely jogsértő magatartás kifejtéséhez.⁵⁰ Ez nem lehet közvetett felelősség, a segítséget nyújtó állam a segítségnyújtásért felel, azonban e felelőssége járulékos, mert kapcsolódik más által elkövetett jogsértéshez. Ez a jogsértő magatartásoknak egy sajátos formája lesz, a jogsértéshez, mint felelősségi feltételhez kapcsolódik, és természetesen nem lehet felrható-sági kérdés. A segítségnyújtás azonban dogmatikai értelemben hasonló jellegű, mint az ellenőrzés vagy irányítás, melyet ugyanakkor felrható-sági körülményként kezel az elmélet: a más által elkövetett jogsértés alapján keletkezik járulékos jellegű felelősség.

A közvetett felelősség tárgyalásánál előforduló esetek eltérő kezelését érdemes egy táblázat formájában összefoglalni.

	Nemzetközi Jogi Bizottság	Nagy Károly
szuverenitásában korlátozott állam magatartásáért való felelősség (protektorátus)	részesség (irányítás, ellenőrzés) NJB/T 17. cikk	közvetett felelősség (felrható-ság) ⁵¹
szövetségi állam felelőssége	betudhatóság (főszabályként) NJB/T 4. cikk ⁵²	közvetett felelősség (felrható-ság) ⁵³
megszálló állam felelőssége	részesség (ha irányítás, ellenőrzés v. kényszer) NJB/T 17-18. cikkek	közvetett felelősség (felrható-ság) ⁵⁴
más állam rendelkezésre bocsátott szervéért való felelősség	betudhatóság NJB/T 6. cikk	közvetett felelősség (felrható-ság) ⁵⁵
segítségnyújtásért való felelősség	részesség (segítségnyújtás) NJB/T 16. cikk	jogsértés sajátos formája (?)
más államban ellenőrzött, irányított, helyi felkelők magatartása miatti felelősség	betudhatóság NJB/T 8. cikk	közvetett felelősség (?) (felrható-ság) ⁵⁶

50 BRUHÁCS 2008, (12), 198.

51 NAGY 1999, (3), 525.; NAGY 1991, (2), 78–80.

52 Lásd még Kommentár, (4), 162.

53 NAGY 1999, (3), 525.; NAGY 1991, (2), 77–78.

54 NAGY 1999, (3), 525–526.; NAGY 1991, (2), 80–82.

55 NAGY 1999, (3), 526.; NAGY 1991, (2), 82–83.

56 NAGY 1999, (3), 526–527.

4. Záró megjegyzések

Jelenleg nem tudni, mi lesz a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének sorsa, és az, hogy lesz-e belőle egy univerzális nemzetközi egyezmény az államok jogsértésen alapuló nemzetközi jogi felelősségéről. Az azonban világos, hogy nagy részben szokásjogot tükröz, és a nemzetközi joggyakorlat és jogirodalom is így kezeli. A jelen munkában felvilágosított általános elméleti kérdések tehát eldőlni látszanak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a *Nagy Károly* által képviselt felelősség-elmélet és fogalmi rendszer használaton kívül kerül.

A Bizottság által nyújtott egyes megoldások – akár elméleti, akár gyakorlati szempontból nézve – nem támadhatatlanok. A Bizottság a tervezetében, és az ahhoz fűzött indoklásában számos kérdést nyitva hagy, és sok problémát eltakar a tervezet jótékonyan általános szövege. A felelősségi szokásjogi szabályok értelmezése és újraértelmezése során, a felvetődő problémák megoldási kísérleteinél azok a meglátások, megkülönböztetések, fogalmak, összefüggések, melyeket az alternatív, a Bizottságban háttérbe szorult elméletek tartalmaznak, jól hasznosíthatók lehetnek. A *Nagy Károly* által képviselt elmélet – más alternatív elméletekkel együtt – egyfajta kontroll-elmélet szerepet tölthet be, mely a nemzetközi jogi felelősségi rendszer kiépülése során, a csiszoltabb megoldások és új meglátások kovásza lehet.